УДК 811.161.2:81 '373

Стадній А. С.,
Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця

МЕХАНІЗМИ ВИНИКНЕННЯ КОНОТАТИВНИХ ЗНАЧЕНЬ ДІЄСЛІВ

Дослідження присвячене актуальній проблемі семасіології – конотації. Проаналізовано механізми виникнення конотативних значень дієслів у мові мас-медіа. Встановлено, що конотативне значення емоційно-оцінних дієслів зумовлене комплексом асоціацій, які накладаються на вторинну номінацію і є основою їхньої внутрішньої форми.

Ключові слова: *емоційно-оцінні дієслова, лексико-семантичні групи, конотативне значення, вторинна номінація, переосмислення, асоціації.*

Research is devoted to the actual problem of semasiology – connotation. Mechanisms of origin of connotative verbs meaning in the mass-media language is analyzed. It is determined that connotative meaning of emotionally evaluative verbs is caused by the complex of associations which are imposed on the secondary nomination and is the basis of their intrinsic forms.

Keywords: *emotionally evaluative verbs, lexical-semantic groups, connotative meaning, secondary nomination, redefining, associations.*

В українському мовознавстві простежується тенденція до вивчення процесів оновлення мови сучасних засобів масової інформації, зокрема до семантичних аспектів мови на всіх рівнях. Підвищена увага звертається на експресивно забарвлену лексику в цілому та семантику конотативних значень дієслів зокрема.

Про семантичну складність дієслова як частини мови писав ще В. В. Виноградов [1, с. 337]. О. С. Кубрякова вказує, що труднощі семантичного дослідження дієслів полягають у невизначеності сфери референції, релятивності, наявності у лексичному значенні предметних сем, предикативній функції [4, с. 102].

В. М. Русанівський виділив семантичні групи дієслів за допомогою формальних ознак, властивих дієслову [5]. За однаковою реакцією на ті ж самі ознаки дієслова об'єднуються в групи, що співвідносяться між собою як множинності одного рівня, оскільки вони виділені за допомогою одного і того ж набору ознак [5, с. 59], у результаті чого 4000 дієслів було поділено на 81 семантичну групу. Переважна більшість груп має функціонально-семантичне значення, тобто дієслова, які входять у групи, єдині за своїм призначенням. Дієслівні лексеми розташовуються у групах за ступенем позитивної та негативної оцінки.

Серед емоційно-оцінних дієслів, які функціонують у мові сучасних засобів масової інформації, можна виділити такі семантичні групи коно-

© Стадній А. С., 2010

тативних дієслів: дієслова руху, дієслова із значенням "вживати їжу, харчуватися", дієслова мовлення, дієслова фізичної дії, дієслова, що означають успіх або невдачу, дієслова на позначення економічних дій.

Чисельну групу становлять дієслівні лексеми, що вказують на матеріальний стан людини. У межах даної групи можна виділити такі підгрупи: а) дієслова, що означають матеріальне збагачення; б) дієслова з архісемою "витратити кошти"; в) лексеми, які вказують на різні фінансові операції.

Метою цього дослідження є з'ясування механізмів виникнення конотативних значень, а також особливості їх уживання у мові української преси початку XXI століття.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**: дослідити механізми виникнення конотативних значень, з'ясувати особливості функціонування експресивно забарвлених дієслівних лексем.

Така проблема може стати частиною комплексного дослідження, присвяченого питанням унормування та стандартизації словникового складу.

Об'єктом дослідження є експресивно забарвлені дієслова, дібрані з газет "Україна молода"(УМ), "День" (Д), "Сільські вісті" (СВ), "Вечірній Київ" (ВК) та журналу "Політика і культура" (ПіК).

В. Л. Іващенко виникнення конотативної ознаки розглядає як результат: 1) інтелектуально-логічного (асоціативно-образного або власне асоціативного) переосмислення; 2) емоційно-оцінного переосмислення (шляхом інтенсифікації оцінки чи шляхом оказіонального включення емосем у контексті); 3) як вияв органічного поєднання інтелектуально-логічного і емоційно-оцінного переосмислення [3, с. 33-35].

Актуальною темою для всіх громадян держави є матеріальне забезпечення, що й зумовлює вживання великої кількості конотативних дієслівних новотворів даної групи, конотативне значення яких виникло внаслідок інтелектуально-логічного переосмислення – асоціативно-образного: **жнивувати**, **розкрутитися, здирати, загрібати (**гроші**), вичавити, викачувати (**кошти**)** тощо: *Зимовий день рік годує. На Верховині "**жнивують**" у січневу студінь* (Д, 28.01.2009, 6), **жнивувати** – відбулося переосмислення метафоричного характеру, конотація "матеріальне збагачення" виникла внаслідок актуалізації потенційної семи "розбагатіти, збагатитися"; … *"а іноді навіть допускалося елементарне невиконання своїх прямих обов'язків, що дозволило спритним комерційним структурам **"розкрутитися"** за рахунок держави…* (ПІК, №28-29, 2003, 9), **розкрутитися** – оказіонально-узуальна некодифікована лексема, що означає збагачення, не маючи великого стартового капіталу, конотативна ознака виникла як результат актуалізації диференційної семи "багаторазова, повторювана дія"; *А контролер сплюнув, почухав голову та й пішов далі "**здирати** із законослухняних громадян" по сорок гривень* (ВК,

27.11.2008, 5); *Тому Немцова повернеться в модельний бізнес уже в зовсім іншому амплуа – не просто як дівчина, що* ***"загрібає"*** *шалені гонорари* (УМ, 26.07.2005, 16), **здирати**, **загрібати –** конотативне значення "нахабно, незважаючи ні на що одержувати великі прибутки" та пейоративне забарвлення виникло внаслідок інтелектуально-логічного переосмислення; *...і особливо власники більш-менш пристосованої для ночівлі нерухомості біля моря, намагаються "****вичавити****" з приїжджого люду грошенят по максимуму* (УМ, 19.07.2005, 8); *…приміром дирекція "Дніпроспецстрой" намагається перекласти відповідальність на приватні фірми, які роками* "**викачували**" *з відвалів сотні мільйонів доларів щомісяця* (УМ, 30.07.2005, 6). Конотативні семи дієслів **розкрутитися, загрібати, вичавити, викачувати** виникли в результаті розвитку денотативних сем, трансформованих шляхом втрати одних і перегрупування інших смислових елементів, що входили до семантичної структури слів.

В емоційно-оцінних дієслів **привалити, причесати**, що вказують на способи збагачення та ставлення автора до цього процесу, конотативна ознака виникла як результат емоційно-оцінного переосмислення – шляхом зміни оцінки: *Фактично зйомочний період уже закінчився, але в останній момент групі* ***привалив*** *хороший продакшен…*(УМ, 28.07.2005, 13), **привалити** – вжито у переносному значенні "прибути у великій кількості", негативно-позитивна оцінка. У лексемі **причесати** конотативне значення "самовільно, зухвало" виникло внаслідок асоціативного переосмислення: ***причесати*** *волосся* **–** ***причесати*** *компанію* і є результатом органічного поєднання інтелектуально-логічного і емоційно-оцінного переосмислення, наприклад: *А що ж тепер буде із Сергієм Тулубом, який за цей рік уже, мабуть, не лише компанію під себе* ***"причесав"****, а і знання з ядерної фізики "підтягнути" встиг?* (УМ, 28.08.2003, 3).

Лексеми на основі асоціативних зв'язків зі своїм основним значенням розвивають експресивні переносні значення: *"Молодняк" зухвало* ***відкушує*** *бізнес у послаблених тривалими війнами компаній і вже зараз контролює частку залізничних перевезень…* (ПіК, №9, 2003, 31); *Тоді як сам Пінчук не налаштований плутати свої виборчі карти через те, що у когось там* ***відітнули*** *частинку енергетичного пирога* (ПіК, №16-17, 2004, 9); *Коли в кишеню почала* ***капати*** *жива копійка, виявилося, що пан Паньє не надто охочий до сплати податків* (УМ, 26.07.2005, 10).

Функціонують дієслівні пейоративи з актуалізованою семою "нерозумно, нерозсудливо, марно витрачати гроші, майно": **викидати, розбазарювати,** у яких експресивність локалізується одночасно в денотативному та конотативному компонентах, відбулася інтенсифікація раціональної та емоційної оцінки, наприклад: *І вони, не маючи змоги реалізувати свої фінансові можливості за кордоном, змушені* ***викидати*** (у значенні "вкладати") *свої гроші всередині країни* (ПіК, №1, 2003, 15); *Фак-*

тично завдяки своїй бездіяльності екс-прем'єр на наших очах ***розбазарює*** *передостанню пригорщу свого капіталу* (ПіК, № 4, 2003, 12), лексема **розбазарити** має широку лексичну сполучуваність, наприклад, *майно, авторитет, рейтинг*: *Яким же чином Віктор Ющенко ухитрився* ***розбазарити*** *свій феноменальний рейтинг за час, що минув із помаранчевої революції* (Д, 13.02.2009, 4). Дієслівні деривати **базарити** (говорити), **розбазарити** як словотвірні похідні слова *базар* конотовані суфіксом та префіксом.

Дієсловами **відкушувати, відітнути, капати, викидати, розбазарювати** автор висловлює презирливе, зневажливе ставлення до людей, які неощадливо витрачають гроші та збагачуються нечесним шляхом; конотативне значення виникло внаслідок власне асоціативного переосмислення.

Оказіональні перенесення, які породжують безліч асоціацій у зв'язку з актуалізацією периферійних сем, значно розширюють семантику лексичних одиниць, наприклад, **викласти**, **відстібувати –** "розраховуватися", **видоїти** – "примусити когось віддати гроші": *Так, щоб оплатити всі дозволи, проект, монтаж, а, найголовніше, придбати саме обладнання, сьогодні треба* ***"викласти"*** *близько 15 тисяч гривень* (ВК, 04.12.2008, 4); *Ні, до власних відомостей – прошу пана "на шару". Як от за чужі доведеться* ***"відстібувати"*** (ПіК, №16-17, 2003, 39); *Сільський бюджет на рік – це лише якихось 160 тисяч, як тут "****відстебнеш****" ремонтникам 30 тисяч?* (УМ, 28.01.2004, 7); *… а суди й адвокати* ***"видоїли"*** *мало не всі гроші* (УМ, 13.12.2005, 16). У значенні "силою змусити кого-небудь щось віддати" використовують дієслово **потрусити:** *Нова влада збирається* ***"потрусити"*** *і грузинських олігархів* (ПіК, № 1, 2004, 17). Оказіональна лексема **потягнути** у реченні *Щоправда, такі знижки не для ледачих – місячний абонемент розрахований на триразові походи в басейн і "****потягне****" на 150 гривень* (УМ, 11.03.2005, 14) означає вартість послуги.

Протягом останніх десятиліть актуальним є питання валютного ринку, тому чимало статей присвячено цій темі: *Якщо вітчизняна банківська сфера поступово "****підсаджується****" на євро, то інші галузі української економіки залишаються доларозалежними* (ПіК, №42, 2003, 25); ***Не здихався*** *доларів – програв!* (ПіК, №11, 2003, 37); *Євро* ***всихає.*** *Євро досягло найнижчого за останні п'ять місяців рівня стосовно долара* (УМ, 28.08.2003, 11). Оказіональне дієслово **підсаджуватися** означає те, що банківська сфера орієнтується на євро. Оказіонально-узуальну лексему **здихатися** вжито у значенні "позбутися чого-небудь". **Всихати –** узуальне дієслово, означає "євро стає дешевшим стосовно національної валюти". Конотативні значення є результатом асоціативно-образного переомислення.

Щодо грошей використовують ще такі дієслівні інновації, як **прокручувати, капнути,** конотативна ознака яких виникла на основі актуальної семи внаслідок переоцінки вже оціненої у первинній номінації дії:**.**..*досі*

*живучою залишається недавня поширена практика, коли бюджетні кошти не доходять безпосередньо до шахт, а "**прокручуються**" спритними бізнесменами – посередниками* (УМ, 19.07.2005, 6); *Так що є надія, що у їхніх звітах з'являться відмінні від нулів цифри, а в обласний бюджет області **"капне"** хоч якась копійка* (УМ, 08.04.2004, 9).

Лексема **прокручувати** має кілька значень, закріплених словником: 1) "робити яким-небудь інструментом, крутячи його, отвір, заглиблення у чомусь"; 2) "надавати колового, обертального руху; примушувати обертатися"; 3) "відтворювати запис (на пластинці, магнітофонній стрічці)"; 4) "крутити якийсь час" [2, с. 975], але внаслідок різних суспільно-економічних змін у слові **прокручувати** актуалізувалася потенційна сема "циклічність, повторюваність", і лексема набула нового оказіонального конотативного значення – "вкладати кошти у якусь справу, щоб отримати прибуток".

У реченні *Вже у жовтні експорт **"просів"** на 1 мільярд і майже 800 мільйонів доларів (з 8 мільярдів 817 мільйонів доларів у жовтні)* (Д, 04.12.2008, 5) відбулося власне асоціативне переосмислення лексичного значення дієслова **просісти.** У словнику зафіксовано значення лексеми **просісти** "осідаючи, опускатися або прогинатися" [2, с. 986], наприклад, **просів** *ґрунт,* пізніше експресема почала вживатися ширше, наприклад: **просів** *бюджет, експорт* (стосовно економічних явищ) – "зменшити кількість чогось".

Отже, конотативне значення – це результат вторинної номінації, мотивуючою ознакою якого є асоціативні зв'язки, актуальні для мовця. Конотативне значення виникає внаслідок актуалізації потенційних чи диференційних сем шляхом переосмислення або переоцінки первинного значення.

Література:

1. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – 3-е изд. – М.: Высшая школа, 1986. – 614с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел (ред.). – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2004. – 1440с.

3. Іващенко В. Л. Конотативно-оцінний аспект семантики назв осіб за родом діяльності, місцем проживання та національною належністю. Дис. на здоб. наук. ст. канд. філол. наук. Спец. 10.02.01 – укр. мова. – К., 1997. – С. 33-35.

4. Кубрякова Е. С. Части речи в ономасиологическом освещении. – М.: Наука, 1978. – 116с.

5. Русанівський В. М. Спроба визначення семантичних груп дієслів на основі формальних критеріїв // Структурно-математична лінгвістика. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 56-65.

6. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Ответ. ред. А. А. Уфимцева. – М.: Наука, 1986. – 139 с.